

LUKÁTS JÁNOS

„*Jó borokkal töltött aranyos pohárok...*”

Evett-e akár csak egy falatot is, ivott-e akár csak egy kortyocskát is
életében báró gyarmathy Balassi Bálint?

A reneszánszot akkoriban még így írták: renaissance. Valójában sehogy se írták, annál inkább éltek és élveztek. Élvezték az újjászületést, a testi-lelki, szellemi megújulást. Mert renaissance azt jelenti: újjászületés. Emberi élményt jelentett, történelmi kalandtúrát, talán a legnagyobbat, a legszebbet, a legvonzóbbat az emberi vállalkozások sorában. A reneszánsz (írva, ahogy ejtve) viszont csak történelmi korszakot jelent, könyvekbe foglalt kritériumokkal, vitatott időhatárokkal, átragandó, kásahegynyi szövegekkel. Minden ez, csak nem újjászületés!

Felbuzgítottak – a fiatalkori emlékek, a kortárs főszerkesztők, Júlia, Célia meg a többiek –, szegődnek Balassi Bálint nyomába, hiszen már mégis ő a legnagyobb magyar reneszánsz-renaissance költő! (Nem jó a mondat! A reneszánsz lehet jelző: *reneszánsz* költő, reneszánsz ember stb., de a *renaissance* csak főnév lehet. Makacs szó, talán ezért is kellett egy kis alakváltoztatásnak alávetni! Szóval: Balassi a legnagyobb magyar reneszánsz költő!)

Balassi a legnagyobb magyar reneszánsz költő? Ki tudta ezt vajon a 17., a 18. és nagyrészt a 19. században? Jámbori (istenes) verseit ismerték ugyan Rimay jóvoltából, de a többit? A Balassi-kódex majd' három évszázadon át rejtette a szerelmes verseket, a *Szép magyar komédiát* (azaz: *comœdiát*) még tovább. Ezeket megtalálván pedig Bálint bekerült szépen az iskolakönyvbe meg a literatúrhistóriába, Bornemisza Péter és Nyéki Vörös Mátyás közé.

Olvasgatom Balassi életét... 20. századi kortársaink (meg kortársaink tanítói meg tanítványai) megirandó és lerágandó nagy húsos csontot láttak Balassi életében. Tele kalandokkal, tele hölgyek karéjával, étel-ital tömkelegével, a vitézi élet gyönyörűségével. Könnyen elkövetett és könnyen megbocsátott vétkekkel, ezekből kivirágzott pompás versekkel, a hősi halál mártírkoszorújával. Már szinte irigység támad az utókor olvasójában a Bálint élete után...

Pedig hát... Már a papa (gyarmathy Balassa János uram) káderlapjával se volt minden rendben (semmi se volt rendben!), a vagyonát elperelték, ő maga feketelistára került. Az amnesztiát (amit a reneszánsz országelsők is meg-meghirdettek), B. J. esetében nem hajtották végre. Miért? Csak! Bálintot az erdélyi határszélen buzogánnyal verték fejbe, mert nyugat-magyar

vállalkozás részese volt, a császár kiátkozta, mert kelet-magyar kalandozóként lengyel földre távozott (a lengyel-magyar barátság is gyanús nemzeti izének számított!). Közben a török szultán utasította Báthory fejedelmet, szolgáltatná ki neki a huszonéves Bálint fejét – Héttoronyra, selyemzsinórra. Báthory nem tette, talán többet ért neki egy magyar ellenség, mint egy török barát. Van ilyen! Nem sok!

Fondor lelkületű nagybácsi, csalfa természetű kisasszony, megnyerhetetlen pörök, bosszúra szomjas kisvárosi polgárnép (városi kispolgárnép), – Bálintban meg csak úgy buzog a reneszánsz lélek: fölpofozza a fürdőszolgát, meghempergeti a mészáros özvegyét, kihívó hangú válaszlevelet küld a császárnak, újdonsült feleségével megrohanja Sárospatakat. Addig gyűjti fejére a parazsat, amíg végül „*egészen egyedől, lóra ülvén éjnek idején eltávozott ebből az országból*”. A legnagyobb magyar reneszánsz költő, 1589 szeptemberében.

Bálint pedig elvész lengyel kastélyok hálósobáiban, föltűnik a lengyel tengerparton, – miközben dőföli a honvágy. A tizenöt éves háborúnak már az első komolyabb ütközete (a reményteljes esztergomi) itthon találja. Meghalni jön haza! Meghalni jön haza? Ahogy élni és (persze, ha kell) meghalni ment Erdélybe és Lengyelországba, ugyanúgy jött most haza is. Túlélne ezt is, ha nem volna túlságosan „*vitéz hadnagy*”, és ha az önmagában is gyanús B. B. nem annak a másik gyanús B. J.-nek a fia volna... Ott esett el Esztergom alatt, körülbelül, ahol manapság a szobra áll, „*minden két combján általment a golóbis, de csontot és izet nem sértett*” – írja a kortárs szemtanú, férfiembernek keserves sebesülés az ilyesmi. Aztán van itt még egy felettébb gyanús (teljesen egyértelmű!) zárómondat: (*elveszejtette*) „*a barbély, Mátyás hercegé, nem akarván szót fogadni a magyar barbélyoknak*”. Negyvenéves se volt, amikor 1594. május 30-án belehalt a sebesülésébe vagy a seborvos mulasztásába, ha nem szándékos mesterkedésébe...

Reneszánsz – szélesebb és kétirányú lesz az út ég és föld között. Nem a blaszfémia, inkább a fantázia mondatja ki és gondoltatja végig az ég és a föld urának megváltozott helyzetét: egy magasságba kerül az emberrel. Hozzáemeli magát az imádkozó-perlekedő földi ember, Ő pedig leszáll, hogy egymás szemébe nézhessenek. Nagy dolog ez, az Úrtól különösen, az embertől afféle hányaveti hiúság. Vagy mégsem? A reneszánsz ember megkísérti, ami korábban elképzelhetetlen volt. A lélek, a bűn és a bűnbánat új mélységei és új magasságai tárulnak föl. Rejtett, riasztó zugok, fénylő magaslatok. Párbeszélni lehet az Úrral, Ő kérdez és válaszol, gyözködni lehet, érvelni és értelmezni, tetteket és szándékokat. Balassi persze ebben is a maga feje szerint jár el, az egri lovas hadnagy példátlan szavakkal dicséri az Urísten: „*Te vagy szál kópíám, / te vagy éles szablyám, / jó lovam hamar-sága!*” Ilyet aligha mondtak korábban Neki, bizonyosan Ő is meghökkent mindezt hallván, de hát Ő maga is reneszánsz isten volt! A 17., 18. és a 19. század jámbori olvasói vajon hogyan voltak ezekkel az istenes(nek mon-

dott, néha mégis nagyon istentelennek hangzó) versekkel? Ki tudja? Egy követője azért föltétlenül akadt: nyughatatlanságban a Bálint „*orcájára ütő*”, bűnben és bűnbánatban hozzá hasonlóan élvezkedő-vergődő, a negyvenet alig megélő, másik izgága költő, bizonyos Ady Endre nevű.

De maguk a földi utak is meghosszabbodtak, átvezettek hegyeken-hágókon, elkanyarogtak egészen a tenger partjáig, amely a középkori közép-európainak meglehetősen járatlan vidék volt. És nemcsak az elvagyódás űzte a reneszánsz embert (költőt) ön-lelkétől, elhagyott-elveszített kedvesétől, hanem a tudásvágy vagy legalább annak kisöccse: a kíváncsiság is. Balassi már akkor fölvette példatárába az óceánt (a „*nagy tenger morotváját*”), amikor még a közelében se járt, hát még mikor aztán végtelenségét-keserűségét önszemével (önnyelvével) megtapasztalta. Rájött: költő aligha lehet meg a tenger nélkül, reneszánsz költő pedig végképp nem!

De másképp volt kikövezve az az út, valójában magához az emberhez vezetett, magához Istenhez. A teremtés csodáján, a világ végtelenre tágult egységén vezetett keresztül, kit el-, visszaterelt a Teremtőhöz, kit elcsalogatott a megtárgult környezet ezer részlete, ezer szereplője. Botticelli tavaszlátomása és Balassi pünkösdi tavasz-hirdetése között kevés a különbség, az előbbi kicsit itáliásabb, az utóbbi kicsit magyarosabb, de mindketten a saját felfedező örömeikre ismerhetnek a másokban (bár – gyaníthatóan – nem ösmerték egymás örömét!).

Száz évvel Mátyás után, a reneszánsz álom első (s talán legigazibb) megvalósulása után élt, eszmélt, írt Balassi. Ulászló és Lajos után, Mohács után, amikor már háromba törött az álom. Amikor Európa hajói új tengerek felé indultak, amikor Hungária felé szpáhi és janicsár hadtestek indultak. Az álom – meg- és felriadásokkal – végül mégiscsak körvonalazódott, végül mégiscsak elhíhetővé vált, néhol pedig tapinthatóvá valósult. Bálint olyan palotákról, szobrokról, kelmékről, míves emberi alkotásokról ír (mint a magyar valóság magától értetődő kockáiról és tárgyairól), amelyek az első reneszánsz álmodozók és vágyakozók álmaiban és vágyaiban formázódtak. Vagy másképp igaz a dolog? Bálint éppen azért volt-lett a legnagyobb magyar reneszánsz költő, mert tudta, a szépségért küzdő emberi szem és kéz képes olyan lakható világot teremteni körénk, amelyben a végtelennel kacérkodó emberi vágyak és gondolatok megvalósulhatnak? Nem a palotává szilárdult kövek, nem a festményé száradt ecsetvonások teszik a világot emberek kellemes tartózkodási helyévé, hanem az a szándék, amely a kezét alkotásra mozdította, amely a szemet a látvány befogadására tette alkalmassá. Valószínű, hogy ezt Bálint így nem gondolta végig, de bizonyos, hogy ő is ezt tette – a maga öröme és a miénkre!

Reneszánsz... Bálint sokakat szeretett és Bálintot sokak szerették, aminek persze csak töredékét írta meg azokban az eltitkolt, elszégyellt, elátkozott versekben. A nők (reneszánsz koriak és későbbiek) boldogok lehetnek, ha olyan verseket írnak-írának hozzájuk, mint Bálint tette, mint Bálint írta

pergamenre, a pendely szélére vagy kinek hová. Néha *csak szebb* volt ez a vers, ahogy a trubadúr morál elvárta-megkövetelte, de ez a *csak szebb* se kevés. De néha bizony a szerelem nyomorúságos-hátborzongató mélységébe is belevilágított a vers, életbe-halálba, jó- és balsorsba, az emberség (embertelenség) határvidékeire. A megcélzott (s nagyrészt eltalált) hölgyek nevét a verssorok kezdőbetűibe rejtette nagy feltűnően, a maga névjegyét nem rejtette sehová, az kezdőbetűkbe foglalás nélkül is ott izzik, ott forrósodik a sorok között. Elég a dicséretből, elég az irigykedésből!

És mi van azokkal az „*aranyos pohárokkal?*” A test ugyan csak hordozó edénye, alázatos szolgája a léleknek, de a test örömét (módjával persze) a lélek is élvezni képes. A fölfedezett messzeségek, óceánok és egzotikus világrészek a nyelvnek és az ornak, az ínynak és a gégeének is szállítottak alkalmas emlékeztetőt a reneszánsz paloták asztalára, a rafinált fogások megalkotásához. Pont Bálint ne tudta volna mindezt? Hát – tudni persze tudott róla! És mégis – hitetlenkedve szemelgeti az utókor olvasó az önmarcangoló, az erotikus gyönyörökben dúskáló költőt – földi táplálék magához vételéről jóformán egyetlen szava sincs! A regényíró kortársak etetik és itatják fölséges finomságokkal, miközben ő maga, Bálint, egyetlen részletet nem árul el negyven viharvert esztendejének menüiből. „*Igyunk, lakjunk egymással vígan, szeretetből!*” és „*Mostan igyunk, lakjunk, vigadjunk, táncoljunk, távozzunk bánatunktól!*” – gazdag, szép buzdítás ez (különösen a zene-tánc gyönyörűségével kiegészítve), de bizony ez semmi! Ez nem étlap, ez nem italkártya! Sőt! „*Jó borokkal töltött aranyos pohárok / járjanak mi közöttünk!*” – írja, ehhez az általánossággal töltött pohárhoz hozzáteszi: „*Marullus poeta ezt deákul írta, / im én pedig magyarul!*” – vagyis közönséges fordítás az egész.

A kilencvennyolc vers közül (mert ezek által lett Bálint a legnagyobb magyar reneszánsz költő) talán ha három tartalmaz egyáltalán utalást gasztronómiára. A *Borivóknak való* – csak címével, amúgy megelégszik a természet kétségtelen tavaszi gyönyörűségével. *Kiben örül, hogy megszabadult a szerelemtől* – állítja a másik verscím, szerelem és étel (de főképp) ital elválaszthatatlan egymástól, ám itt mit olvashatunk: „*Vitézek közt ülven / kedvem ellen sincsen / jó borral tele pohár*” – ha Júliának szépségét is csak ennyire részletezte volna, nem híresült volna el gáláns költőként Balassi Bálint! És aztán jön a példátlan állítás: „*Csatán való éhség, / szomjúság, nagy hévség / s fáradtság multságok!*” – vitézek ide, hadnagyok oda, de ezt már mégse hiszi el az utókor olvasója. De Bálint nem szolgál mással. A *Szép magyar komédiában* (hogy a kép teljes legyen) ilyeneket találunk: „*jó szaga vala pedig, mint az én cicskémnek a kemencében*” – nehezen hihető, hogy Bálintunk a hamuban sült, kemencei pogácsát tartotta megörökítendő emlékek legigényesebb drámájában. Pedig ez a diétás igazság!

Vajon az étel és az ital találását és fogyasztását olyan mértékben természetesnek tartotta-e a költő, annyira a reneszánsz életforma és palotai léte-

zémód részének tekintette, hogy említésre méltónak sem érezte? Vagy olyan ritkán volt alkalma az éhkoppra száműzött végvári vitéznek és víg bujdosónak tisztességes ebédet-vocsorát (ő még így írta) fogyasztani, hogy alig-alig talált benne reneszánsz szépséget? Csak remélheti az utókor olvasója, hogy az előbbi föltételezés lett legyen az igaz, de tartok tőle, hogy inkább az utóbbi volt a valóság!

